

УДК: 329(=163.3) ТМОРО„1901“

СОЛУНСКАТА ПРОВАЛА НА ТМОРО ВО 1901 ГОДИНА (ПОВОД: 110 ГОДИНИ ОД НАСТАНОТ)

Ванчо Ѓорѓиев

Редовен професор во Институтот за историја на Филозофскиот факултет
при Универзитетот „Св. Климент Охридски“ – Скопје

Брзиот развој на македонското револуционерно движење кон крајот на XIX век сериозно им го свртел вниманието на османлиските власти. Тоа е време кога ТМОРО интензивно го градела четничкиот институт и забрзано се вооружувала. Раздвиженоста на четите, зачестеното изнудување пари и бројните егзекуции, неминовно воделе кон афери и провали. Илегалната активност на ТМОРО веќе не претставувала непознаница ниту за османлиските власти ниту за надворешниот свет. За пробивање на мистериозноста на македонското движење придонел и ВМОК со својата динамична активност на територијата на Бугарија. Во овој период меѓу ТМОРО и ВМОК имало прилично конструктивна соработка. Тоа со интерес било следено од османлиските власти и од другите надворешни фактори.

Летото 1900 година, османлиското Воено министерство ја задолжило Управата на III армиски корпус во Солун строго да внимава на секое раздвижување, бидејќи во Македонија се внесувале оружје и друга воена опрема од Бугарија.¹ Поради тоа на воените, цивилните и на административните власти им било наредно да го следат и претресуваат секој побуден граѓанин при преминот на границата и секаде каде што ќе се укажела потреба. Во врска со тоа властите во Солун ги усложниле процедурите при издавањето пасоши за Бугарија. Затоа бугарското Трговско агентство во Солун направило официјални постапки пред османлиските власти.²

Во исто време против македонското движење отворено истапиле и некои од големите сили и некои балкански држави. Така, рускиот дипломатски застапник во Софија, Бахматиев, во јануари 1901 година, откако не успеал да го натера Борис Срафов да поднесе оставка на претседателската функција во ВМОК, отворено се заканил дека ВМОК во Софија и ЦК на ТМОРО во Солун ќе бидат разгромени.³ Од друга страна, рускиот претставник во Цариград, Зиновјев, на султанот Абдул Хамид II му препорачал власта да преземе строги мерки против македонското револуци-

¹ Државен архив на Република Македонија, Скопје (натаму ДАРМ), фонд: Бугарски генерален конзулат (натаму, БГК) – Солун, мф. 4276, №. 440, 19. VII 1900.

² Исто, №. 637, 18. XI 1900, Солун.

³ Румен ПАСКОВ, *Борис Сарафов 1872-1907. Биографија*, Софија 1996, 105.

онерно движење. Истовремено, Зиновјев на бугарскиот дипломатски агент во Цариград, Ив. С. Гешов, му порачал да ги информира бугарските власти дека е неопходно да преземат мерки против ВМОК за да се зачува мирот на Балканот. Нешто подоцна, рускиот претставник во Софија, Бахматиев, го информирал кнезот Фердинанд за апсењето на членовите на ЦК на ТМОРО во Солун и препорачал бугарските власти да преземат слични мерки против ВМОК во Бугарија. Во април 1901 година султанот Абдул Хамид II лично му се заблагодарил на Бахматиев за неговото поведение во Софија.⁴ Овие информации упатуваат на размислата за тоа дека имало синхронизирана акција против македонското револуционерно движење, како во Македонија под водство на ТМОРО така и во Бугарија под водство на ВМОК.

На 23. I (ст. стил) 1900 година бугарскиот трговски агент во Солун, Атанас Шопов, го известил Министерството за надворешни работи на Бугарија дека во Солун пристигнала наредба од Истанбул со која се барало сите мутесарифи и кајмаками во вилаетот сериозно да внимаваат бидејќи, според сознанијата на власта, „од Бугарија за Македонија се подготвувале да заминат неколку илјади комити“.⁵ Истовремено, за борба против четите во Солунскиот вилает, биле испратени 150 заптии од Истанбул. Според генералот Сејфула-паша, постојните заптии во вилаетот биле доволни, но недостигале соодветни офицери, а коренот на проблемот лежел во неспособноста на валијата.⁶

Османлиските превентивни мерки брзо резултирале со силен ефект за власта и со катастрофални последици за ТМОРО. Ноќта на 23. I (ст. стил) 1901 година избила Солунската провала. Таа ноќ полицијата во Солун привела три лица за кои изјавила дека го нарушиле редот во јавните објекти кај Вардарската капија. Станува збор за Милан Михајлов, Александар Ников и Кочо Георгиев.⁷ Милан Михајлов од Прилеп бил прислужник во ВМОК на Б. Сарафов и по негова препорака бил испратен како таков при ЦК на ТМОРО во Солун. Тој во почетокот на јануари престојувал во четата на Христо Чернопеев. Кочо Георгиев, родум од Карлово – Бугарија, бил четник кај Х. Чернопеев. Александар Ников од Битола бил секретар на ЦК на ТМОРО. М. Михајлов и К. Георгиев, во почетокот на јануари 1901 г., ја напуштиле четата на Чернопеев и дошле во Солун на лекување.⁸ Тројцата отишле на вечера во една грчка гостилница каде што, во опуштена атмосфера, зборувале на висок тон и со големи емоции. Едниот од нив на масата дури распослал некакви тајни хартии.⁹ Тоа му го привлекло вниманието на гостилничарот, кој ја известил полицијата. Во меѓувреме, тројцата побегнале, но набрзо тајната полиција ги опколила во една слепа улица и ги привела.¹⁰

⁴ Исто.

⁵ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4277, №. 53, 23. I. 1901.

⁶ DARM, f. Foreign Office (FO), mf. 333, 195/2111, №. 12. 31. I. 1901.

⁷ Pierre d' ESPAGNAT, „Avant le massacre (Roman de la Maceodnie actuelle)“, *Македонија, политическо и научно литературно списание*, г. I, кн. VII, Софија, 1922, 36.

⁸ Александар Ников во изворите и литературата често се меша со Христо Ников од Гевгелија, додека Кочо Георгиев Карловалијата се меша со ранетиот четник Кочо Флоренлијата (Лерински).

⁹ Ванчо ГОРЃИЕВ, *Слобода или смрт. Македонското револуционерно националноослободително движење во Солунскиот вилает (1893-1903)*, Скопје, 2003, 320.

¹⁰ Pierre d' ESPAGNAT, „Avant le massacre“, ..., 36.

При претресот кај М. Михајлов полицијата пронашла револвер и кама, а кај другите, освен оружјето, биле пронајдени компромитирачки хартии, меѓу кои и една покана за последното заседание на Комитетот. На камата од Кочо бил изгравирани натписот „Слобода или смрт“.¹¹ Додека биле спроведувани низ ходниците, А. Ников го искористил невниманието на стражарот и побегнал. По половина час низ градот се дознало за случката, а полицијата се пуштила во потрага по бегалецот. По поткажување на М. Михајлов, полицијата веднаш се нашла во станот на А. Ников кој го споделувал со Милан Розов и со споменатиов М. Михајлов. Полицијата таму нашла неколку колони комитетски сметки и оружје.¹² Меѓутоа, А. Ников и М. Ризов побегнале и се засолниле во една куќа каде што престојувал ранетиот четник Кочо Флоренлијата. Во потрага по бегалците полицијата брзо се нашла и во овој стан. А. Ников и М. Ризов повторно успеале да побегнат, меѓутоа, ранетиот Кочо бил приведен.¹³ Во потрага по А. Ников и М. Ризов полицијата започнала да ги пребарува сите куќи каде што се претпоставувало дека се кријат, патем собирајќи компромитирачки материјали. Прв на удар бил станот на ученикот Коце Лазаров од Штип, другар на М. Ризов. Кај него биле пронајдени 50 куршуми, поради што бил приведен.¹⁴ Покрај тоа, таму бил пронајден и еден шифриран извештај за подземниот канал до Отоманската банка во Истанбул. Овие материјали на К. Лазаров му биле доверени од Пере Тошев. Приведениот К. Лазаров под присила предал уште неколку тајни.¹⁵ Така мрежата на ТМОРО брзо почнала да се расплетува. Набрзо полицијата извршила претрес во становите на Христо Татарчев, Никола Попев, Диме Палошев и на Христо Пиперков.¹⁶

Ноќта на 25. I (ст. стил) 1901 г. полицијата ги уапсила Христо Матов и Пере Тошев, и двајцата членови на ЦК на ТМОРО. Истата ноќ бил извршен претрес и кај поп Стамат, кој живеел кај црквата Св. Димитрија. Истовремено бил извршен претрес во црквата Св. Димитрија и во пансионот на основното училиште при неа. Претрес бил извршен и во црквата Св. Кирил и Методиј и во околните куќи.¹⁷ Набрзо потоа бил уапсен и претседателот на ЦК на ТМОРО, д-р Христо Татарчев. Тој имал време да се скрие, а на тоа бил поттикнуван од Тодор Хаџимишев, драгоман при Руското конзулство. Меѓутоа, Татарчев не сакал да дезертира од својот пост.¹⁸ Како берлински воспитаник, Татарчев бил член на Германскиот клуб во Солун и бил во блиски односи со германскиот конзул Третман. По првиот претрес во домот на Татарчев, неговата сопруга се обратила за помош кај германскиот и рускиот конзул. Последниот директно ја одбил. Во германскиот конзулат ветиле дека

¹¹ Исто, 37.

¹² Исто, 38.

¹³ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №. 88, 29. I. 1901; Pierre d' Pierre d' ESPAGNAT, „Avant le massacre“, ..., 37; *Материјали за историтатајта на македонското освободително движение*, кн. V, Софија 1927, 131; Д-р Христо ТАТАРЧЕВ, *Вътрешната македоно-одринска револуционна организација като митологична и реална същност*, Софија 1995, 101; Христо МАТОВ, *Мълчаливецот от Струга*, Софија 1993, 53.

¹⁴ ДАРМ, ф. БГК я Солун, мф. 4299, №. 63, 25. I 1901.

¹⁵ Д-р Х. ТАТАРЧЕВ, *Вътрешната македоно-одринска револуционна организација...*, 101.

¹⁶ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №.63, 25. I 1901.

¹⁷ Исто, №. 65. 26. I 1901.

¹⁸ Д-р Х. ТАТАРЧЕВ, *Вътрешната македоно-одринска револуционна организација...*, 101.

тие, доколку Татарчев се засолни во Конзултатот, нема да го предадат, туку ќе побараат совет од Амбасадата во Истанбул.¹⁹

Во меѓувреме, полицијата ја продолжила потрагата по А. Ников и М. Ризов. Тие извесно време се криеле кај Еврејските гробишта, а потоа решиле да го напуштат градот и да пристапат во некоја чета.²⁰ Ним им се придружил и Тодор Серменичето. На 28. I (ст. стил) 1901 г., тие се обиделе да го напуштат Солун со специјално подготвена кола²¹ од Анго Арабаџијата. Со него бил и мајсторот Андон. Меѓутоа, на излезот од Солун тие биле пресретнати од османлиска потера. Во тој момент А. Ников се самоубил, а другите биле приведени.²²

Успехот на османлиските власти се должел на слабиот карактер на М. Михајлов, кој по апсењето почнал да предава сè што знаел. Тој зборувал за своите крстарања по Македонија и за обврските кон Комитетот. Признал дека добивал наредби од Пере Тошев и слично. Власта ја сетила неговата суетност и ја поскокоткала оваа негова карактеристика. Така, ефендијата Љутфи му рекол: „– Ајде де! Вие сакате да ме уверите дека Комитетот... Ве натоварил со доверливи, тајни мисии...! Едно детиште на Ваша возраст...! – Детиште ли?!“, рекол М. Михајлов и почнал да зборува.²³ Него, преоблечен како жандар, го разведувале по Солун за да ги посочува местата каде што престојувале неговите познајници. Така ја покажал и куќата на мајстор Андон каде што се криел ранетиот Кочо, кој бил лекуван од Х. Татарчев.²⁴

Истрагата добила широки размери, а бројот на приведените постојно растел. Повеќето од приведените не ја издржале тортурата и почнале да поткажуват. Кон крајот на јануари во Солунскиот притвор од Кукуш биле доведени Туше Делииванов и трговецот Д. Дупков.²⁵ По неколку дена Т. Делииванов бил ослободен, бидејќи се барал некој Кара Иванов, а не Делииванов.²⁶ Делииванов сфатил дека власта е во заблуда, бидејќи не станувало збор за друга личност туку за грешка во презимето, па затоа веднаш по ослободувањето заминал во четата на Х. Чернопеев. Кон крајот на јануари бил извршен втор претрес во куќата на поп Стамат и во пансионот на основното училиште. Полицијата и овој пат излегла со празни раце.²⁷ На 1. II (ст. стил) 1901 г., биле приведени закупниците на Бошњак ан, браќата Васил и Михаил Мончеви, учителот од с. Мурарци со двајца селани и епитропот на Вардарската црква, Атанас Ангелов.²⁸ Последниов бил претседател на Солунскиот окружен комитет на

¹⁹ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №. 117, 7. I 1901.

²⁰ Pierre d' ESPAGNAT, „Avant le massacre“, ..., 39.

²¹ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №.88, 29. I 1901.

²² Д-р Х. ТАТАРЧЕВ, *Вътрешната македоно-одринска револуционна организација...*, 101; *Материали за историтата...*, кн. V, 131; ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №.88, 29. I 1901.

²³ Pierre d' ESPAGNAT, „Avant le massacre“, ..., 40.

²⁴ Исто.

²⁵ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №. 90, 1. II 1901.

²⁶ Исто, №. 108, 3. II 1901.

²⁷ В. ЃОРЃИЕВ, *Слобода или смрт...*, 323.

²⁸ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №. 102, 2. II 1901.

ТМОРО, а неговото предавство било извршено од страна на М. Ризов.²⁹ До 3. II 1901 г., во Солунскиот затвор биле притворени 34 души.³⁰

Додека во Солун и во Кукуш се расплетувала мрежата на ТМОРО, на 4. II (ст. стил) 1901 г., четата на Х. Чернопеев имала судир со една османлиска потера кај с. Бајалци, меѓу Кукуш и Гевгелија.³¹ За време на претресите во Солун повеќе активисти на ТМОРО побегнале и привремено се засолниле во четата на Х. Чернопеев во Кукушко. Така четата се зголемила на 30 души и била принудена да премине во Гевгелиско. Таму се ослободила од повеќето илегалци, а нејзиниот број се свел на 13 души. На 2. II (ст. стил) 1901 четата престојувала во с. Мачуково каде што го разгледувала поведението на Гоно Рибаров.³² Од таму заминала за с. Бајалци. Меѓутоа, Г. Рибаров веднаш ја предал четата на власта. Овчарот што бил задолжен со стадото да помине по четата за да ги прикрие нивните траги во снегот тоа не го сторил. Леонид Јанков, раководител на ТМОРО во Мачуково, откако забележал дека трагите на четата не се покриени, сигнализирал во Бајалци да го предупредат Чернопеев. Но овој одбил да го напушти селото по цена и „султанот да дојде да го моли“.³³ На 4. II (ст. стил) 1901 г. четата била опколена во Бајалци. Немајќи избор, четата решила да си пробие пат со атак. Притоа, во судирот загинале 7 души, а 2 биле ранети. Преостанатите се вкопале во снегот и заврзале битка, која траела 14 часа.³⁴ Вечерта четата побегнала кон с. Калиново. Со себе го повлекла ранетот Стефан Стојчев од Карлово, кој бил во бесознание, но набрзо го оставила. Тој бил фатен, но по неколку дена починал во Гевгелија. Претходно намерно изјавил дека се вика Александар и дека е од Пловдив, за да ги заведе на погрешна трага.³⁵ Дури третиот ден по судирот потерата ги загубила трагите на четата.

При увидот на убиените четници власта констатирала дека повеќемината од нив потекнувале од Кукуш и околината. Нивните имиња веќе им биле познати од претходните заплени документи или, пак, биле посочени од М. Михајлов. Меѓу убиените четници бил и Мицо, брат на Гоце Делчев.³⁶ Овој судир, всушност, ги потврдил сознанијата на власта дека станувало збор за масовно оружено движење, а тоа дало повод за проширување на истрагата. Така, по судирот кај Бајалци, во Солун биле одведени 15 селани, а претресите во Кукуш и во Гевгелија биле проширени.³⁷ Поради тоа, повеќето мажи од Бајалци се разбегале, а по околните села се распрснале потери. Во меѓувреме, во Негорци бил убиен еден бег, поради што биле приведени

²⁹ Д-р Х. ТАТАРЧЕВ, *Вътрешната македоно-одринска револуционна организација ...*, 101.

³⁰ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, №.108, 3. II 1901.

³¹ *Движението отсамъ Вардара и борбата съ върховиститѣ, По спомени на Яне Сандаски, Черньо Пъевъ, Сава Михайловъ, Хр. Куслевъ, Ив. Анастасовъ Гъчето, Хр. Юруковъ и Никола Пушкарровъ*, соопшвава: Л. МИЛЕТИЧ, Софија 1927, 57.

³² Ангел ДИНЕВ, *Илинденската епопеја*, т. 1, (приредил: Владимир КАРТОВ), Скопје 1978, 137.

³³ *Исто*, 138.

³⁴ *Спомени на Черньо Пъевъ...*, 57. За споменатава битка види: ДАРМ ф. ФО, мф. 332, 78/5120, №. 76; ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 126 и № 128.

³⁵ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 128.

³⁶ А. ДИНЕВ, *Илинденската епопеја...*, т. 1, 139.

³⁷ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 126, 10. II 1901.

15 селани од Негорци и од Кованец. Во с. Петрово биле заклани четворица Турци, поради што биле приведени 8 селани.³⁸

Напоредно со тоа течела и истрагата во Солун. Поп Стамат, кој и по двата претреса останал на слобода, на 12. II (ст. стил) 1901 г. бил приведен. Во меѓувреме биле дешифрирани заплнетите материјали.³⁹ Претрес бил извршен и во хотелот „Манастир Хан“, како и во куќата на Иван Жабата. Двајцата сопственици биле приведени. Истовремено во Солун бил доведен Иван Манолев од Кукуш, главниот учител во Гевгелија. Бил уапсен и кукушкиот трговец Текедиев, чијшто син полицијата одамна го барала. Приведувањата биле извршени врз основа на изјавите на претходно приведените.⁴⁰ Била претресена и Хируршката клиника на М. Христовиќ, при што подробно биле проверени сите болни. На 16. II (ст. стил) 1901 г. во Солун биле доведени 30 христијани од Гевгелиско и осум Турци. Деветнаесет од приведените биле третирали како „јатаци на комитите“.⁴¹ Во врска со судирот кај Бајалци бил приведен главниот учител во трикласното егзархиско училиште во Гевгелија, кој наводно ѝ издавал наредби на четата. Заради врска со четата биле доведени и двајца селани од Моноспитово и од Попчево (Струмичко). Истрагата особено се проширила кон Кукуш и во селата Калиново и Гавалјанци.⁴² Од Кукушко биле приведени 30 селани. Поради тоа речиси сите учители од кукушките и гевгелиските села се разбегале.⁴³

Крстосувачките потери по селата спроведувале невиден терор за да извлечат признанија. Затегнатата ситуација настојувале да ја искористат разни декласирани елементи за да извлечат рушвет од населението. Така, кога селаните од дојранското село Аканцали го раскопувале гробот на еден свештеник што починал пред осум години, биле забележани од арамијата Мехмед, кој пријавил на власта дека во селото има комити. Набрзо селото било опколено. Полицијата го притиснала клисарот да ги каже комитите. Клисарот го посочил попот Мито, но тој ништо не признал. Тогаш арамијата Мехмед го повикал клисарот и му рекол: „Тебе ќе те повика мулезимот, ќе те праша, а ти ќе кажеш дека овде се дојдени комити и ќе ги посочиш селските чорбаџии... Ако тоа не го кажеш, ќе ве убијам тебе и твоите синови, куќата ќе ти ја изгорам, ќе те сторам прав и пепел“.⁴⁴ Посочените лица, иако биле приведени, ништо не признале. Во потрага по оружје бил прекопан црковниот двор, но ништо не било најдено. Во исто време селскиот поп, сосема гол, бил разведуван низ селото. Истата ноќ во селото бил доведен минатогодишниот учител К. Иванов од Кукуш за да го покаже складот со оружје, но и тој ништо не кажал. На крај, десетина селани биле одведени кон Дојран, а другите биле ослободени откако дале 18 лири рушвет. Низ слични тортури поминале селата: Николич, Дурбали, Попово, Сурлево, Патрос, Владија, Фурка, Валандово и други.⁴⁵ Во селото Крецово – Кукушко, по спроведената постапка, власта собрала осум пушки од типот „Гра“. И таму во потрага по оружје биле прекопани

³⁸ Исто, № 128.

³⁹ Исто, № 134, 13. II 1901.

⁴⁰ Исто, № 137, 15. II 1901.

⁴¹ Исто, № 144, 17. II 1901.

⁴² Право, II/4 (12), Софија, 18. II 1901.

⁴³ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 153, 21. II 1901.

⁴⁴ „Дојранско“, Право, II/5 (13), Софија, 23. IV 1901, 3.

⁴⁵ Исто.

дворот на црквата и дворовите на неколку куќи, но не било најдено ништо. Од ова село тројца жители полуделе од котекот и заплашувањето.⁴⁶

При масовните приведувања, последен на слобода од членовите на ЦК на ТМОРО останал Иван Хаџи Николов. Тој, очекувајќи го своето приведување, оптоварен со помислата дека пропаѓа целата организациска структура, ги повикал Иван Гарванов и Спас Мартинов и им го соопштил начинот за врска со внатрешноста, со Задграничното претставништво и со ВМОК. При втората средба решиле од името на ЦК на ТМОРО да издадат пет бланко полномоштва за ВМОК, кои требало да бидат искористени во случај на востание. Полномоштвата му биле предадени на пратеникот на ВМОК, Софрониј Стојанов, кој веднаш заминал за Софија.⁴⁷ Подоцна Хаџи Николов признал пред Х. Татарчев дека тој им ги дал печатот на ЦК и шифрите за комуникација на Иван Гарванов, Спас Мартинов и Димитар Мирчев и дека го замоллил С. Мартинов да му напише на Ѓорче Петров во Софија за тој и Делчев од таму да ја преземат ситуацијата во своите раце.⁴⁸ Хаџи Николов брзо ја сфатил грешката што ја направил. Веројатно поради гризење на совеста, веднаш по притворањето, посетил по сопствениот живот, пресекувајќи си ја радијалната артерија.⁴⁹

Приведените најпрво биле сместени во Истражниот затвор во Солун. Таму смислено биле држани во одделни простории со цел преку ветувања и заплашувања од нив да се извлечат дополнителни признанија. По неколку дена биле преместени во Централниот вилаетски затвор „Еди Куле“. Условите во овој затвор биле катастрофално лоши. Главен проблем биле пренатрупаноста, хигиенските услови и лошите меѓучовечки односи меѓу разните категории затвореници. Поради тоа македонските затвореници поднеле жалба до странските дипломатски претставништва во Солун. Во неа, покрај другото, ги изнеле и методите на власта при истрагата. Притоа потенцирале дека во врска со случајот биле тепани 237 лица, 11 биле мачени, 23 умреле од повредите при тепањето, двајца биле убиени на место, биле силувани пет жени и сите други на едно село, тројца полуделе, а со пари биле уценети шест села.⁵⁰ Оваа жалба ја потпишале 103 лица. Со друга жалба се пожалиле на условите во затворот: пренатрупаност, лоши хигиенски услови, нехуман третман на болните затвореници, лош однос на муслиманските затвореници спрема христијаните и слично.⁵¹ Последнава жалба ја потпишале 48 души, меѓу кои и Х. Татарчев и П. Тошев.⁵² Во врска со тоа англискиот дипломатски претставник во Солун зборувал со солунскиот валија. Последниов признал дека повеќето од наводите во жалбата биле точни, особено проблемот со пренатрупаноста. Затоа ветил дека лично ќе се заложат „Беаскуле“ да се преуреди како затвор и да се отстранат и другите недостатоци.⁵³

Додека истражните органи ја проширувале активноста низ целиот Солунски вилает, правосудните органи, во текот на февруари 1901 година, изненадувачки брзо го

⁴⁶ *Право*, II/4 (12), Софија, 18. II 1901.

⁴⁷ *Материали за историтатајата...*, кн. V, 129-132.

⁴⁸ Д-р Х. ТАТАРЧЕВ, *Вътреината македоно-одринска револуционна организација ...*, 121.

⁴⁹ *Исто*, 114.

⁵⁰ ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №. 63-64.

⁵¹ *Исто*, мф. 332 78/3123, №. 77.

⁵² *Исто*, мф. 333, 195/2111.

⁵³ *Исто*.

подготвиле обвинителниот акт за првоприведените 19 души. Обвинителната комисија на 19. I 1901 г. го доставила обвинението. Со него биле обвинети: Милан Михајлов, Кочо Георгиев, Димитар Палџов, Христо Ников, Коце Лазаров, Милан Ризов, Пере Тошев, Анго Иванов, Тодор Карапетков, Кочо Христов Чонка, Васил Мончев, Атанас Ангелов, Нако Поп Неделков, Христо Иванов, Андон Ангелов, Христо Татарчев, Христо Матов, Поп Стамат Дончев и Иван Колев Жабата.⁵⁴ Споменативе биле обвинети за престап спрема државата и за извршени дела и постапки против целостта на Османлиската Империја со цел „да основат самостојна македонска држава од Солунскиот, Битолскиот и Скопскиот вилает“, или барем присоединување на трите вилаети кон Бугарија.⁵⁵ Според документи од англиско потекло, тие биле обвинети за организирање револуционерна сила против османлиската власт, со цел „воспоставување во Македонија автономна власт“ или нејзино присоединување кон Бугарија⁵⁶ или, како што уште се вели, за „воспоставување нова форма на власт (влада) во Македонија“.⁵⁷ Таквото дело било казниво според чл. 56 и 58 од османлискиот Кривичен закон. Членот 56 се однесувал на недозволено поседување оружје, граѓанска војна, масакри и грабежи, а членот 58 се однесувал на формирање здруженија и организации поради оружен бунт.⁵⁸

Во обвинението, меѓу другото, било наведено дека А. Ников, М. Михајлов и Кочо Георгиев биле фатени при обиколката на јавните домови, при што полицијата не знаела дека тие биле членови на Комитетот. По бегството на А. Ников и по претресите на куќите, според признанието на М. Михајлов, се потврдило дека двајцата биле во четите, дека оделе по вилаетите да проповедаат, а во Солун дошле за да обмислат некои работи за четите, потоа дека „четите имале потврди за собирање пари од населението, кои ќе се врателе по ослободувањето на Македонија“. Таква потврда била најдена кај А. Ников. М. Михајлов признал дека печатот на Комитетот го видел кај П. Тошев.⁵⁹ Кочо Георгиев бил обвинет за прикривање на А. Ников. Тој признал дека бил со чета, каде што бил и ранет, поради што дошол во Солун да се лекува. Подоцна го сменил исказот и тврдел дека бил ранет во Бугарија, дека побегнал од тамошните власти и дошол во Солун. Во продолжение биле наведени обвиненијата за сите поединечно. Тие претежно биле обвинети за врски со Комитетот, собирање пари, поседување компромитирачки материјали, врски со четите, пренесување оружје, прикривање лица и слично, а претседателот на ЦК на ТМОРО, Х. Татарчев, бил обвинет за бесплатно лекување на М. Михајлов, Кочо и Стојан Стојчев и за издавање рецепти.⁶⁰ Генерално, обвинението било засновано врз основа на признанијата на приведените и на заплнетата кореспонденција и други компромитирачки материјали. Бидејќи голем дел од признанијата на М. Михајлов биле потврдени по судирот

⁵⁴ В. ГЕОРГИЕВ и С. ТРИФОНОВ, *Македонија и Тракија во борба за слобода (крајот на XIX и почетокот на XX век)*, Софија 1995, 44; ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №. 24, 21. I 1901.

⁵⁵ В. ГЕОРГИЕВ и С. ТРИФОНОВ, *Македонија и Тракија во борба за слобода...*, 44 и 48.

⁵⁶ ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №. 24.

⁵⁷ *Исто*, №. 119, 19. IX 1901.

⁵⁸ ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №. 24. 21. III 1901.

⁵⁹ В. ГЕОРГИЕВ и С. ТРИФОНОВ, *Македонија и Тракија во борба за слобода...*, 44.

⁶⁰ *Исто*, 44-47.

кај Бајалци, во обвинителниот акт било констатирано дека сите обвинети биле во врска со четата и со внатрешноста.

Претресот по делото на деветнаесетте обвинети започнал на 26. II (ст. стил) 1901 г. во Апелациониот суд, под претседателство на ефендијата Сами и со поддршка на прокуророт Наџмедин-бег.⁶¹ Тој го прочитал обвинението и истакнал дека некои од приведените за време на истражната постапка признале дека биле членови на Комитетот или во четите, дека примале пари од Солунскиот револуционерен комитет, дека контактирале со него и дека тој ги испратил во земјата. Притоа нагласил дека Комитетот организирал и испратил повеќе чети во земјата. А за обвинетите предложил смртна казна или доживотен затвор, врз основа на чл. 56 и 58 од Кривичниот закон. Првата седница на Судот ја следеле сите конзули преку своите драгомани, додека францускиот и германскиот конзул присуствувале лично. Најпрво било разгледано делото на М. Михајлов, при што биле прочитани сите негови искази за време на истражната постапка. Меѓутоа, овој пат, М. Михајлов истакнал дека сите негови искази биле изнудени под присила и му биле диктирани од главниот полицаец. За време на официјалниот претрес тој негирал дека бил во чета, дека знае имиња на главатари и дека го познава Х. Татарчев.⁶² Слично на него се однесувале и другите обвинети, кои за време на истрагата признале многу работи. Христо Матов на судскиот претрес истакнал: „Јас го обвинувам обвинителот, бидејќи се послужи со насилство преку луѓе кои сега се во салата и така ги принуди обвинетите да зборуваат нешто што никогаш не било“.⁶³ Христо Татарчев одрекувал сè. Тој истакнал дека од обвинетите ги познава само Х. Матов, П. Тошев и Поп Стамат. Што се однесува за другите, истакнал дека кај него, како лекар, доаѓале многу луѓе за помош и дека тоа не може да се смета за вина. Кога му било посочено дека М. Михајлов претходно признал оти го познава, Татарчев одговорил дека тој може да зборува што сака, но самиот не знае ништо. Притоа одрекол дека ги лекувал К. Георгиев, К. Лерински и Папанов. При директното соочување на Татарчев со К. Георгиев, последниот ги одрекол исказите дадени за време на истрагата. На крај, на Татарчев му биле предочени рецептите што им ги издавал на болните четници. Тој признал дека рецептите се издадени од него, но додал дека тој како лекар одговара само за содржината на рецептите.⁶⁴

Последната седница на Солунскиот апелационен суд против деветнаесетмината обвинети се одржала на 14. III (ст. стил) 1901 година. Тогаш биле изречени следните пресуди: смртна казна за Милан Михајлов, Кочо Георгиев и за Кочо Христо Чонка. Доживотен затвор во тврдина за: Христо Матов, Христо Ников, Коце Арсов (Лазаров), Милан Ризов, Димитар Палџошев, Пере Тошев и за Тодор Карапетков. Петгодишен темничен затвор во пранги за: Христо Татарчев, Поп Стамат и Анго Арабаџијата. Две години обичен затвор за Христо Иванов. Од обвинението биле ослободени: Христо Иванов, Васил Мончев, Атанас Ангелов, Нако Поп Неделков, Андон Ангелов и Иван Колев Жабата.⁶⁵

⁶¹ Исто, 47.

⁶² Исто, 48.

⁶³ Христо МАТОВ, *Мълчаливецот от Струга...*, 55.

⁶⁴ Д-р Христо ТАТАРЧЕВ, *Спомени, Документи, Материали*, София 1989, 213.

⁶⁵ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 221, 15. III 1901.

Според еден извештај на Англиското претставништво во Солун, судскиот процес не бил на задоволително ниво, поради отсуство на искусни судии. Во извештајот се вели дека обвинетите за време на истрагата ги држеле одделно, поради што не можеле да воспостават заеднички систем на одбрана. За Судот биле поважни исказите од истрагата од дадените при јавниот претрес. Помалку образованите за време на судскиот претрес негирале сè, додека поинтелигентните изјавиле дека биле осудени уште при апсењето, врз основа на сомнение. Татарчев истакнал дека доколку власта сакала да ги осуди, тогаш истрагата требало да собере релевантни докази. Според истиот извештај, малото количество пронајдено оружје „во оваа земја не значи ништо, бидејќи секој може да го има“.⁶⁶ Германскиот конзул овој процес го нарекол „пародија на правдата“.⁶⁷

Во сличен стил продолжила работата и на Апелациониот и Окружниот солунски суд во наредните месеци. Притоа, во двата суда, биле разгледани дела на многумина обвинети во врска со Солунската провала.⁶⁸ Така, до крајот на мај 1901 година, биле изречени пресуди на вкупно 138 лица. Од нив двајца биле архиерејски намесници, шест лица биле свештеници, имало 24 учители, 4 ученици, 5 членови на општини и меџлиси, двајца мухтари, тројца книжари, еден лекар и 92 трговци, занаетчи и земјоделци.⁶⁹ Затворот во Солун веќе бил пренатрупан. Поради тоа, ненадејно, ноќта на 6 јули (ст. стил) 1901 година, 38 затвореници, во придружба на 30 жандари, под команда на еден поручник, биле спроведени до парабродот „Марија“ на компанијата „Хаџи Даут“ за да бидат однесени во Подрум Кале.⁷⁰ Осудените до парабродот биле одведени пешки. Од оваа група 24 лица биле учители и професори, 7 свештеници, еден книжар, а другите со разни занимања. Од нив 11 лица биле осудени на доживотен затвор, 17 по 7 години затвор, 5 души по 5 години затвор и 5 души по 3 години.⁷¹ Во оваа група се наоѓале и членовите на ЦК на ТМОРО: Х. Татарчев, Х. Матов, И. Х. Николов и П. Тошев. По патот до пристаништето тие ја пееле „Жив е тој, жив!“ При качувањето во парабродот, Х. Матов извикал неколку збора, а по него сите заедно извикале: „Да живее револуцијата!“⁷²

Напоредно со тоа подготвувале и друга група од 40 души за Родос, а трета за Акија.⁷³ Според достапната документација, групата од 40 души, на 9. VIII 1901 г., со парабродот „Селјаник“ била испратена во Сен Жан Дакар во Сирија.⁷⁴ Набрзо потоа Апелациониот суд во Солун го разгледал делото на 15 селани од Крцово, кои биле обвинети за давање пари на „Македонскиот револуционерен комитет“. Но поради

⁶⁶ ДАРМ ф. ФО, мф. 332, 78/5121, №. 80. 1. IV 1901.

⁶⁷ А. В. АМФИТЕТАРОВ. *Земја на раздорот*, (избор, превод, редакција: Цветан СТАНОЕВСКИ), Скопје, 1990, 79.

⁶⁸ За работата на двата суда и изречените пресуди за Солунската провала на ТМОРО види: ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 326, 28. IV 1901 и № 415, 25. V 1901.

⁶⁹ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 415, 25. V 1901.

⁷⁰ Исто, № 5000, 7. VII 1901; ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №.84, 23. VII 11901.

⁷¹ ДАРМ, ф. БГК – Солун, мф. 4299, № 500.

⁷² Исто.

⁷³ Исто.

⁷⁴ Исто, № 566 11. VIII 1901.

отсуство на докази, за 12 души делото било укинато, а само тројца биле осудени.⁷⁵ Очигледно, солунските судови веќе биле заморени.

Според податоците во Мемоарот на Внатрешната организација, за време на Солунската провала биле измачувани 217 души, 188 биле притворени, а 101 од нив биле осудени. Од нив 9 лица биле осудени на смрт, 13 на доживотен затвор во пранги, 20 на 7 години затвор, 18 на по 5 години, 36 по 3 години затвор, едно лице на 2 години, две лица по 1,5 година и две по 1 година.⁷⁶ Според еден документ од британско потекло, во врска со Солунската провала биле приведени 204 лица. Од нив 66 биле ослободени, 20 лица биле осудени во отсуство, а 117 биле затворени во Солунскиот затвор.⁷⁷ Според петицијата на затворениците во Солунскиот затвор, во текот на истрагата биле претепани 237 лица, 11 биле мачени на разни начини, 23 умреле од тепање, на место биле убиени две лица, биле силувани пет жени и сите други во едно село, од котек полуделе три лица, а со пари биле уценети пет села.⁷⁸

Според нашите анализи, врз основа на претресените дела на седниците на Апелациониот и Окружниот суд во Солун, во врска со оваа провала до крајот на мај 1901 година биле разгледани делата на 202 лица. Оваа бројка е поблиску до податоците од извештајот на Англискиот конзулат, според кој биле приведени 204 лица, отколку до бројките во Мемоарот на Организацијата, каде што се наведуваат 188 лица. Анализирајќи ги податоците утврдивме дека во ниеден од извештаите не се вклучени делата на обвинетите надвор од Солунскиот вилает. Според Х. Татарчев, само од Радовишко во врска со оваа провала биле приведени 88 лица.⁷⁹ Ако се земаат предвид и овие дела, изгледа дека бројот на приведените и осудените бил многу поголем.

Солунската провала зад себе оставила катастрофални последици во секој поглед. Членовите на ЦК на ТМОРО се нашле во затвор. Организационата мрежа максимално била разнишана во Солунско, Кукушко, Гевгелиско, Дојранско, Воденско и во Тиквешко. На индиректен начин биле засегнати и соседните реони. Од друга страна, Солунската провала на површина го исфрлила Иван Гарванов, некогашен претседател на Бугарското револуционерно братство и противник на ТМОРО. Неговите визији за македонското прашање секогаш се прекршувале низ бугарска призма. Според Ѓорче Петров, Гарванов „секогаш се чувствувал како човек на Бугарија“.⁸⁰

Од каде дошло предавството?

Според Иван Гарванов, како предавници во провалата се покажале М. Михајлов, М. Ризов и до некаде Коце Лазаров.⁸¹ Овој став го акцептирал и понатаму во историската литература го пласирал Х. Силјанов.⁸² Навистина, споменатите лица за време на истражната постапка признале многу работи, особено недостиген бил М.

⁷⁵ Исто, № 364, 24. I 1901.

⁷⁶ *Македонија и Одринско (1893-1903), Мемоар на Внатрешната организација*, Софија 1904, 55.

⁷⁷ ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №. 63. 27. VII 1901.

⁷⁸ Исто, №. 64.

⁷⁹ Д-р Х. ТАТАРЧЕВ, *Внатрешната македоно-одринска револуционна организација* ..., 102.

⁸⁰ Ѓорче ПЕТРОВ. *Спомени. Кореспонденција* (вовед, коментар и редакција: Љубен ЈАПЕ), Скопје, 1971, 151.

⁸¹ *Материали за историтатаята...*, кн. V, 131.

⁸² Види: Христо СИЛЈАНОВ, *Освободителните на Македонија*, т. 1, Софија, 1933, 112.

Михајлов. Меѓутоа, треба да се има предвид дека нивните признанија биле извлечени за време на истрагата со методи на принуда. Од друга страна, од обвинителниот акт се гледа дека многумина од приведените признале значајни работи. Сите тие во текот на судскиот процес ги негирале исказите дадени за време на истрагата, тврдејќи дека биле изнудени со присила.

Според Антон Страшимиров, во Солун бил фатен „човек испратен од Софија, којшто на Турците им ги предаде сите функционери, целиот ЦК“.⁸³ Кој бил пратениот човек?! Загадочна е улогата на Софрониј Стојанов, делегиран офицер од ВМК при ЦК на ТМОРО. Веднаш по добивањето на петте бланко полномоштва, тој го напуштил Солун. Притоа задоволно изјавувал дека „си го уредил прашањето“.⁸⁴ Таквото негово однесување го почувствувал и Гоце Делчев. На 4. III 1901 г. Делчев му пишува на Никола Малешевски: „...несовесноста стигнала дотаму што со демонска насмевка се радуваат на жестоките удари нанесени од турската власт на Организацијата, зашто им се дало можност да заземат положба“.⁸⁵ Дали злосреќната радост на С. Стојанов и во ВМК била последица на добиените полномоштва, поради што сметале дека ќе ја завладеат Организацијата или, пак, поради реализираното предавство, сторено од истите побуди?!⁸⁶ С. Стојанов не бил единствениот човек на ВМК што за време на провалата престојувал во Солун. Од ВМК произлегува и М. Михајлов, човекот што за време на истрагата предал најмногу информации.

Заслужува внимание и тоа што никој од поранешните членови на Бугарското братство, кои по неговото самораспуштање станале функционери на ТМОРО (Ј. Кондов во ЦК, а И. Гарванов во Солунскиот окружен комитет) не биле приведени.

Според А. Динев, Солунската провала не дошла преку М. Михајлов туку преку Кочо Георгиев, кој на власта ѝ бил предаден од Мито Петров од Мурарци. К. Георгиев, од своја страна, го предал М. Михајлов, од каде што започнала да се расплетува провалата.⁸⁷ Кочо Георгиев е посочен како предавник и во еден документ од Англискиот конзулат во Солун од 19. IX 1901 година.⁸⁸ Во него се вели дека осудениот на смрт К. Георгиев „минатата недела е ослободен“. Непосредно пред ослободувањето тој бил повикан од управникот на затворот, кој му сугерирал да ја напушти Турција. Веднаш потоа К. Георгиев заминал за Грција, каде што се појавил во Бугарското претставништво во Атина од кое побарал пари. Во врска со тоа А. Шопов истакнал дека К. Георгиев бил единствениот засегнат од провалата којшто не потекнува од Македонија туку од Бугарија и дека тој им се придружил на четите како „платен шпион на Турскиот комесаријат во Софија“. Меѓутоа, за да се одбегнат сомневањата во него, „тој бил третиран исто како и другите, а сега, за да не привлече внимание, бил ослободен на тивок начин“.⁸⁹ Дали можеби поради тоа во обвинителниот акт и во другата документација од заседанијата на Апелациониот суд за признанијата на К.

⁸³ Х. А. ПОЛЈАНСКИ, *Гоце Делчев*, т. III, Скопје, 1972, 220.

⁸⁴ *Материали за историтатајата...*, кн. V, 129.

⁸⁵ *Гоце Делчев. Писма и други материали*, издирил и подготвил за печат Дино КЃОСЕВ, Софија 1967, 215.

⁸⁶ Димитар ДИМЕСКИ, *Гоце Делчев*, Скопје 1994, 111-112.

⁸⁷ А. ДИНЕВ, *Илинденската епопеја...*, т. 1, 135-136.

⁸⁸ ДАРМ ф. ФО, мф. 333, 195/2111, №.119, IV 1901.

⁸⁹ Исто.

Георгиев малку се говори? Интересно е што за време на судскиот процес, кога и тој по примерот на другите почнал да ги негира исказите дадени за време на истрагата, процесот бил прекинат.

Vancho GJORGJIEV

THE SALONIKA AFFAIR OF IMRO FROM 1901
(ON OCCASION OF THE 110TH ANNIVERSARY)

Summary

By the end of the 19 century the Macedonian revolutionary movement has seen substantial growth under the leadership of the IMRO. In this period IMRO started to arm itself. These activities attracted the attention of the Ottoman authorities, which took serious measures to eliminate the Macedonian revolutionary movement. As a result of these measures, in January 1901 the Ottomans found certain illegal activists of the IMRO. The authorities started series of investigations which eventually resulted with a trial. Even the members of the IMRO Central Committee were convicted. The defendants were sentenced for actions against the integrity of the Ottoman Empire, with a final goal: “establishment of an independent Macedonian state” or “setting up an autonomous authority in Macedonia”. This event, named “The Saloniki Affair”, left long term consequences on the future development of the Macedonian revolutionary movement.